

"BOBURNOMADAGI FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR"TAHLILI

Termiz davlat universiteti O'zbek filologiyasi fakulteti 3-bosqich talabasi

Xudoyberdiyeva Sarvinoz

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ulug' mutaffakir, shoh va shoir bobomiz Zahiriddin Muhammad Bobur qalamiga mansub Boburnoma asaridagi frazeologik birliklar tahlil etiladi va ma'nolari yoritiladi. Asarning mohiyatan kelib chiqishi va undagi ma'noviy jihatlar tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Frazeologik birliklar, tahlil, tamoyil, nazariya, mazmuniy faktlar

Kirish

Muallifi Zahiriddin Muhammad Bobur. Eski o'zbek (chig'atoy) tilida yozilgan (taxminan 1518/1519—1530). „Boburiya“, „Voqeoti Bobur“, „Voqeanoma“, „Tuzuki Boburiy“, „Tabaqoti Boburiy“, „Tavorixi Boburiy“ kabi nomlar bilan ham ma'lum. Boburning o'zi esa „Vaqoye“ va „Tarix“ degan nomlarni ishlatgan. Boburnomada 1494—1529-yillarda Markaziy Osiyo, Afg'oniston va Hindistonda sodir bo'lgan tarixiy-siyosiy voqealar yilma-yil o'ta aniqlik bilan bayon qilingan bo'lib, ular muallif hayoti va siyosiy faoliyati bilan bevosita bog'liqdir. Boburnoma — jahon adabiyoti va manbashunosligidagi muhim va noyob yodgorlik; o'zbek adabiyotida dastlabki nasriy memuar va tarixiy-ilmiy asar. "Boburnoma" o'zida bayon qilingan voqealar jarayoniga ko'ra 3 qismga: Boburning Movarounnahr (1494—1504), Afg'oniston (1504—1524) va Hindiston (1524—1530)dagi hukmdorlik davriga bo'linadi. Birinchi qismda Boburning otasi — temuriylarning Farg'ona ulusi hokimi Umarshayx Mirzo (1461—1494) xususida hamda Boburning Farg'ona taxtiga o'tirishi (1494-yil iyun), ammo Temuriylar davlatida avj olgan taxt uchun kurash oqibatida o'z ulusidan mahrum bo'lishi (15-asr 90- yillari), Samarqand uchun Shayboniyxonga qarshi olib borgan jangu jadallari (1497—1501)ning behuda ketishi va nihoyat, toju taxtdan butunlay ajrab, Hisor tog'lari orqali taxminan 250 navkar bilan Afg'onistonga yuz tutishi (1504) haqidagi voqealar batafsil zikr qilingan. Ikkinchi qismda Boburning Kobulni zabt etgani, so'ng u yerda mustaqil davlat tuzgani (1508), Eron shohi Ismoil Safaviyning harbiy yordami bilan Samarqandni yana ishg'ol qilgani (1511), lekin shayboniylar (Ubaydulla Sulton, Muhammad Temur Sulton va Jonibek Sulton)dan yengilib (1512), Kobulga qaytgani, keyin esa Hindistonni zabt etishga hozirlik ko'ra boshlagani xususidagi voqealar bayon etilgan. Muallif shahar va joy nomlarini tavsiflab, ularning nomlanish sababiga e'tibor qaratgan. Jumladan, Qarshi shahri haqida: "Qarshi viloyatidurkim, Nasaf va Naxshab ham derlar, Qarshi mo'g'ulcha ottur, go'rxonani mo'g'ul tili bila qarshi derlar. G'olibo bu ot Chingizxon tasallutidin so'ng bo'lg'ondur. Kam obroq yerdur, bahori xub bo'lur, ekini va qovuni yaxshi bo'lur" [Boburnoma, 1989, –B. 47]. Atoqli toponimist olim S.Qorayev qadimgi turk tilida qarshi "ko'shk",

“saroy”, “xon qarorgohi” demak. Lekin XV-XVI asrlarda bu so‘z “mo‘tabar shaxslar qabriga qurilgan dahma maqbara” ma’nosini olgan, deya qayd etgan [Qorayev S. 2006, –B.310]. Shahrisabz shahri nomining kelib chiqishini muallif quyidagicha izohlaydi: “Bahorlar sahrosi va shahri va bomi va tomi xo‘b sabz bo‘lur uchun Shahrsabz ham

derlar” [Boburnoma, 1989, –B. 47]. “Kandibodomdur agarchi qasaba emas, yaxshig‘ina qasabachadur. Bodomi yaxshi bo‘lur. Bu jihatdin bu ismg‘a mavsumdur. Xurmuz va Hindustong‘a tamom muning bodomi borur” [Boburnoma, 1989, –B. 47]. Boburning Kandibodom haqidagi ushbu fikri diqqatga loyiqdir. Konibodom hozirgi Tojikiston Respublikasi Sug‘d viloyatidagi shahar bo‘lib, Farg‘ona vodiysining g‘arbiy qismida, Katta Farg‘ona kanali bo‘yida joylashgan. Konibodom 1463-yildan Kandibodom deb tilga olinadi. Ba‘zi adabiyotlarga ko‘ra, Konibodom IX-X asrlardan ma‘lum. Shuningdek, Konigil o‘langi xususida ham bir necha fikrlarga duch kelamiz. S.Qorayev ma‘lumotlarida Koni gil – tuproq koni desalar, boshqalar, chunonchi, Fazlulloh bin Ro‘zbixon “Mehmonomayi Buxoro” asarida Koni gul, ya’ni “gullar koni” deyiladi. Bobur esa “o‘langning oti Koni obgir” deb yozadi. Bu esa haqiqatga yaqin. Chunki Siyob suvining “atrofi tamom obgir”, ya’ni botqoq bo‘lgan (obgir atamasi “Boburnoma”da bir necha joyda uchraydi) Demak, Koniobgir asta-sekin o‘zgarib Konigil shaklini olgan [Qorayev S. 2006, –B.310]. “Boburnoma”da G‘urband tumani nomi haqidagi fikrlar ham e‘tiborga loyiq: “Yana bir G‘urband tumanidir. Ul viloyatlarda ko‘tallarni band derlar G‘o‘r sari bu ko‘tal bila borurlar, g‘olibo ul jihatdin G‘urband debturlar” [Boburnoma, 1989, –B.

123]. Bobur bandning ko‘tal deb aytilishini ko‘rsatgan. Ko‘tal – “dovon”, “tog‘ yo‘li”. Shuningdek, O‘zbekiston, Tojikiston, Turkmaniston, Afg‘oniston, Eron va Ozarbayjonda ko‘tal, ko‘tel, xutel shakllarida joy nomlari tarkibida uchraydigan geografik atama. Ko‘tal so‘zi ham dovon atamasi kabi mo‘g‘ulcha degan fikr bor. Ko‘tal pastroq dovonni bildiradi [Qorayev S. 2006, –B.197].

Bu atama haqidagi to‘liqroq ma‘lumot M.Normurodov va T.Nafasovlarning «Chiroqchinoma» kitobida uchraydi: ko‘tal termini quyidagicha izohlanadi: “Tog‘li tumanlar aholisi oshib o‘tiladigan yo‘li bo‘lgan balandlik – kichik dovon, tog‘ning kichik tizmasi, yuksak qirni ko‘tal deyishadi. Bu atama fors va tojik tillariga ham o‘tgan. Tojik tilida ko‘tal – baland tepa; dovon (ag‘ba). Fors tilida ko‘tal – tog‘ yo‘li, dovon. Tojikiston va Qirg‘izistonda ko‘tal so‘zli joy nomlari ko‘p. Bobur “...yo‘l yasab dovon ustiga chiqtuk. Ko‘tali Zarin der emishlar” deb yozgan. Ko‘tal turkiy va mo‘g‘ul tillariga xos so‘z. Mo‘g‘ul tilida xo‘to‘l – tepa, uncha yuksak bo‘lmagan qiya balandlik” [Normurodov M., Nafasov T. 2010, –B.23].

Asosiy qism

"Boburnoma" asaridagi frazeologik birliklar tahliliga keladigan bōlsak unda Boburnoma"dagi frazeologik birliklarning kognitiv-kontseptual o'rganish,

"Boburnoma" (2002), "Boburnoma"ning tabdili (2008), ruscha tarjimasi (2008), J.Leyden-V. Erskin (1826), A.S.Beverij (1921) va V.Tekston (1996)ning inglizcha tarjimasiga bag'ishlangan. Zahiriddin Muhammad Boburning dunyoga mashhur asari "Boburnoma"da qo'llangan frazeologik birliklar bir necha yillar davomida o'rganilgan va o'zbekcha, inglizcha ruscha tarjimalari qiyoslanib tadqiq etilgan. Asarda qo'llanilgan quyidagi frazeologik birliklarni k r shimiz mumkin: S z s ramoq, s z og'zida puypamoq, s zni q ymoq, yumshoq s z aytmoq, yarash tarqin oraga solmoq, xilvat s zi b lmoq, s zi m tabar va san'at, s zlari bir-biriga qovushmoq, s zini oraga solmoq, s z kelturmoq kabı. Yuqorida qo'llanilgan misollarning barchasi, "Boburnoma"da qo'llanilgan frazeologik birliklar b lib quyidagi misolda uning mazmunini k ramiz. Sening haqqingda yomon bordummikim, t shung bila belinga ikki qilich bog'lab, cherik tortib, bizning viloyatlarning ustiga kelib bundoq sh r va fitna solursen Qari mabhud, mardak bir-ikki s z og'zida puypadi, s zlay olmadi muqobalada ham demay bundoq muskat s zlarga ne deya ham olg'ay edi. Keltirilgan parchadagi s z og'zida puypadi s zi frazeologik ma'noni orttirishga xizmat qilgan desak muqoyasa b lmaydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ushbu asarda nafaqat tilshunoslikka oid balki boshqa sohalarga oid s zlarning frazeologik tahlil ostiga olinib mazmuniy ifodalab berilganini guvohi b lishimiz mumkin. Asar mukammal darajasi nihoyatda mazmundorligi bilan boshqa asarlardan farq qilishini k r shimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Annamaria Shimmel. "The empire of the great mughals". - London, 2004. 351p.
2. Beveridge, Anette Susannah. The Babur-nama in English. Emperor of Hindustan Babur. - London, 1921. - 880 p.
3. Zahiriddin Muhammad Bobir. Boburnoma. Shamsiev P, Mirzaev S. - T.: O'z SSR Fan nashriyoti., 1960. - 514 b.
4. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. - T.: Sharq, 2002. - 335 b.
5. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. -T.: O'qituvchi, 2008. -287 b.
6. Zahiriddin Muhammad Bobur ensiklopediyasi - T.: Sharq, 2017. - 688 b.